

¹¹ Гиря Е.Ю. Технологический анализ каменных идустрий. Методика микро- и макроанализа древних орудий труда. Часть 2. — СПб., 1997. — С. 40—45.

¹² Воеводский М.В. Тимоновская палеолитическая стоянка // Русский антропологический журнал. — 1929. — Т. VIII. — Вып. 1—2. — С. 64.

Одержано 19.04.2002

И.В. Пиструил

РЕЗЦЫ ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ АНЕТОВКА 2

Кремневая коллекция позднепалеолитического поселения Анетовка 2 насчитывает около 2 млн кремневых изделий. Резцы — самая представительная категория орудий труда на памятнике. В результате типологического анализа резцы поселения были разделены на три группы: угловые, ретушные, двугранные. Рассмотрены также различные комбинации среди двойных и тройных резцов. Было выяснено, что износившиеся в процессе использования рабочие лезвия резцов подправляли новыми резцовыми сколами. Это позволяло более рационально использовать качественное кремневое сырье, которое шло на изготовление орудий. В результате подправки резцовых лезвий резцы «переходили» из одной типологической группы в другую. Примером этого служит переоформление ретушных резцов в двугранные и наоборот на памятнике Анетовка 2.

I.V. Pistruiil

CUTTERS OF THE LATE PALEOLITHIC SETTLEMENT OF ANETIVKA 2

The collection of pieces of flint of the Late Paleolithic settlement of Anetivka 2 is around 2 million tools. Cutters is the most represented category of tools on site. Following a typological analysis the cutters of settlement were patted three groups: angular, retouched, two-edge. Different combinations among double- and triplex-cutters are considered. As it turned out that in the process of making work out blades of cutters were retouched by stage of making new cutter edge. This process permitted to make more efficient use of fine flint row materials which were used in manufacture of tools. As a result of reworking and recycling cutters changed their typological points and of course groups. By way of illustration cutters have got a two-edge group and vice versa on the site of Anetivka 2.

О.В. Петраускас, В.В. Пастернак

СКЛЯНІ ПОСУДИНИ МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВЕЛИКА БУГАЇВКА В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І

У статті подані результати аналізу знахідок решток скляних посудин з могильника черняхівської культури Велика Бугаївка. За ступенем інформативності колекцію розподілено на три групи. Типологічно визначене скло дозволяє розрізнити форми, що були поширені на пам'ятках черняхівської культури. Крім того, окремі уламки скла належали типам посудин, які є рідкісними або взагалі не були відомі на пам'ятках черняхівської культури. Відповідно до існуючих хронологічних схем, типологічно визначені уламки скла з Бугаївки могли належати посудинам, що побутовали у фазах С/2 (кінець), С/3 та D/1, тобто від рубежу III—IV ст. до поч. V ст.

Могильник черняхівської культури біля с. Велика Бугаївка (Васильківський р-н Київської обл.) досліджується спільною експедицією Інституту археології та Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова з 1995 р. Па-

© О.В. ПЕТРАУСКАС, В.В. ПАСТЕРНАК, 2003

м'ятка розташована у витоках балки, по дну якої протікає безіменний струмок (лів. пр. Стугни — пр. пр. Дніпра). На даний час цей могильник є одним із північних для черняхівської культури. За шість польових сезонів розкрито більше ніж 3400 кв. м площі пам'ятника, де розкопано 103 поховання пізньоримського часу, серед них 55 трупопокладень і 48 трупоспалень. У процесі археологічних досліджень одержана велика колекція знахідок черняхівської культури¹. Однією з найчисленніших категорій речей на цьому пам'ятнику є фрагменти скляних посудин. Усього з розкопаної частини могильника походять 156 фрагментів та чотири скляні посудини різного ступеня збереженості. Зрозуміло, що фрагментарність матеріалу впливає на рівень його інформативності. Залежно від якості інформації, яку можна отримати під час такого аналізу, пропонується виділити три групи зразків. Першу з них становлять фрагменти, що *піддаються типологічному визначенню*, тобто характерні ознаки, які збереглися на фрагменті (форма, орнамент, у деяких випадках колір скла та товщина стінки), дозволяють зіставити його з відповідним типом або типологічною групою скляних посудин. Друга група — *інформативні*: наявна орнаментация та інші ознаки на уламках подають певні відомості про посудину, однак вони не дозволяють чітко визначити її місце в існуючих типологіях. Третя група — це *малоінформативні уламки*, для яких можливим є визначення тільки кольору скла та, у деяких випадках, товщини стінки. Відповідно до цих груп і буде розглянуто матеріал з Бугаївки. Типологічно визначені фрагменти розподілені на окремі типи, з виділенням, якщо це можливо, окремих посудин у кожному з них. Інформативне скло розглянуто на підставі виділення окремих форм. Малоінформативні уламки розподілені на групи за кольором скла.

Переважає більшість розглянутих фрагментів походить з культового шару могильника і тільки сім екземплярів із поховань №№ 5, 20, 24, 91, 93, 100, 111.

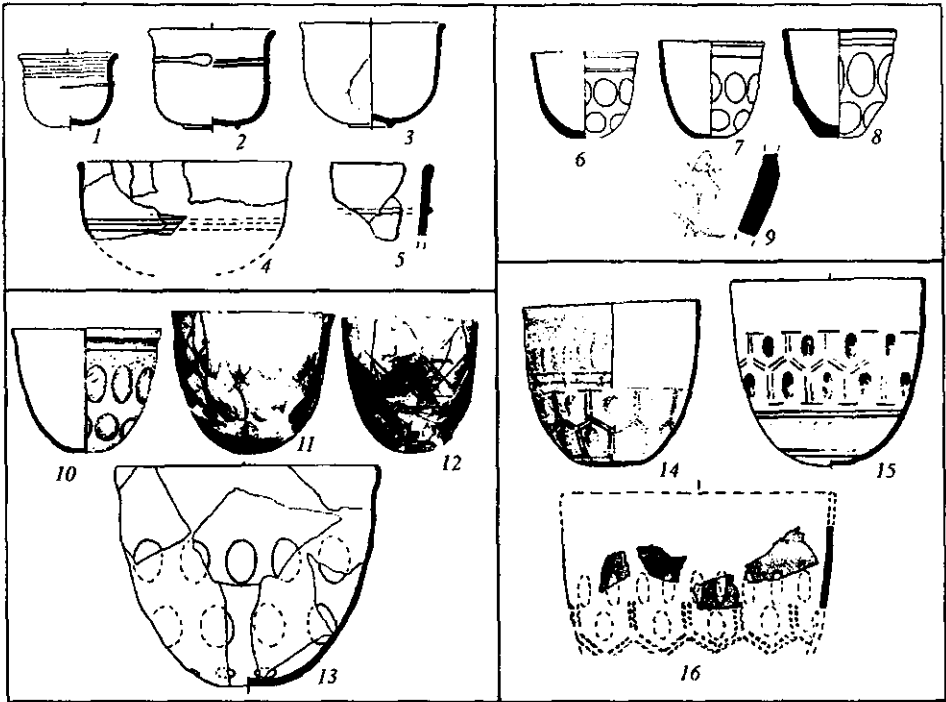
Для визначення аналогій скляному посуду з Бугаївки ми орієнтувались, передусім, на матеріали пам'ятників черняхівської культури. Враховуючи те, що загальної типології для скла цієї культури не існує, нами використані розробки Х.Ю. Еггерса, Н.П. Сорокіної, Г. Рау, Е. Штрауме².

Типологічно визначене скло. Представлене 44 фрагментами з культового шару пам'ятника та чотирма екземплярами з поховань (№№ 20, 91, 93, 100).

Тип Еггерс / 211-213. Фрагменти верхньої частини скляної чаші з трупоспалення 20 із трьома тонкими слабко профільованими напаяними нитками кольору основного скла. Скло непрозоре, зі слабким бірюзовим відтінком. Стінки тонкі (0,1 см), вінчик краплеподібної форми (рис. 1, 4). Також до цього типу належить фрагмент вінчика із сильно профільованою накладеною ниткою кольору основного скла, уламок походить із культового шару. Скло прозоре, інтенсивного зеленого забарвлення. Вінчик краплеподібної форми, товщина стінки до 0,3 см (рис. 1, 5).

Ці уламки походять від невисоких посудин із прямими або дещо опуклими стінками та округлим денцем, яке могло бути увігнутим або знаходитися на невисокому кільцеподібному піддоні. Досить часто вони прикрашені у верхній частині накладеними нитками зі скла, яке має однакове забарвлення з основним склом чаші (рис. 1, 1—3).

Найближчі аналогії подібним посудинам відомі на могильниках черняхівської культури. Декілька таких чаш походять із Косаново (пп. 17—1961, 23—1961 і 7—1963)³. Схожа посудина за формою і, частково, орнаментацияю походить із поховання в Рудці⁴. Подібні чаші знайдені також у Вербковіц-Которові, Веддервілі та Вілленберзі⁵. Дві останні відрізняються від знайдених у Бугаївці відсутністю накладних ниток і кольором. Г. Рау відніс ці посудини до першої чверті IV ст., він же вказав на їх типологічну близькість до скляних посудин з «княжих поховань» Німеччини, наприклад, із Хасслебену / п. 8⁶. Останній комплекс добре датується на підставі знахідки монети Галлієна, 253—268 рр. Чаші схожої форми походять із кримських могильників — Чорна Річка / п. 9, остання монета Гордіана III, 238—244 рр.⁷, Озерне III / склеп I, остання монета Константина I, 306—307 рр.⁸. Посудини цього типу з території Криму датуються А.І. Айба-

— (4, 5, 9, 13, 16) - - - (11, 12)

Рис. 1. Скляні посудини з пам'яток: 1—3, 15 — Косаново / пп. 7-1963, 23-1961, 17-1961, 21-1961; 4, 13 — Велика Бугайка / пп. 20, 100; 5, 9, 16 — Велика Бугайка / культовий шар; 6 — Варпелєв / п. А; 7 — Сакрау / п. II; 8 — Цезарень / п. 36; 10 — Редліно; 11—12 — Сігерстед / тп.-1932; 14 — Маутерн-Ост / п. 149

біним кінцем III—IV ст., переважно першою половиною IV ст.⁹. Поширені вони також у Подунав'ї (напр.: Бригечіо¹⁰) та Скандинавії (напр.: Сковгаарде / 400¹¹).

Тип Eggers / 220-221. П'ять фрагментів, які, можливо, є частинами однієї посудини. Уламки прикрашені вузькими довгими прошліфованими овалами. Довжина овалів 1,5 см, відстань між ним становить близько 0,5 см. Один із фрагментів також орнаментовано шліфованою рисою, що розташована вертикально. Усі уламки походять із культового шару могильника (рис. 1, 16). На нашу думку, вони належали тонкостінній чаші подовженої напівсферичної форми. Поверхня таких посудин могла бути декорована орнаментом, який нагадує стільники з прошліфованих овалів та ліній (рис. 1, 14, 15).

Найближчі аналогії таким чашам відомі на пам'ятниках черняхівської культури в Косаново / п. 21-1961¹², Гаврилівці / заповнення ями п. 82¹³, Журавці Вільшанській / культурний шар поселення. За Г. Рау, посудини кола Сігерстед-Ганцков-Косаново датуються другою чвертю IV ст.¹⁴. У статті, спеціально присвяченій чашам типу Косаново-Якобень в Європі, І. Іоніца датує їх східні варіанти першою третиною IV ст.¹⁵. Для уточнення абсолютної дати чаш цього типу звернемо увагу на знахідку подібної посудини на пізньоантичному могильнику Маутерн-Ост у Нижній Австрії з монетою Максиміана I, 286—305 pp.¹⁶

Тип Eggers / 223. Оплавлена та фрагментована чаша з поховання № 100. Форма відновлюється повністю. Посудина мала витягнуту сферичну форму, частина, що розташована під вінцями, опукла, самі вінця дещо загнуті всередину. На денці нанесена невелика фасетка округлої форми, вище — низка коротких вузьких горизонтально розташованих овалів, над ними — два ряди вертикальних шліфів овальної форми. Чаша тонкостінна (0,15—0,4 см), скло прозоре, безбарвне. Висота — близько 9 см, діаметр вінця — 10,5 см (рис. 1, 13).

На пам'ятниках черняхівської культури посудини, схожі за формою, добре відомі — це вже згадані вище Косаново, Гаврилівка та ін. Однак характер орнаментативної там зовсім інший. Найближчі аналогії за формою, характером орнаменту

та забарвленням походять із території Західної Європи: Редліно¹⁷, Сігерстед / тп-1932, Врангструп / п. 5¹⁸ (рис. 1, 10—12). Перелічені аналогії, на жаль, або є випадковими знахідками (Редліно — найближча до чаші з Бугаївки), або походять із комплексів без виразних датуючих речей (Сігерстед, Врангструп). На підставі подібності форм чаші з Редліно-Сігерстеда-Ганцова Г. Рау об'єднав у єдиний хронологічний горизонт, який, на його думку, слід датувати не пізніше ніж серединою IV ст.¹⁹. Комплекс з Бугаївки подає додаткові дані для уточнення хронології кубків цього типу. У похованні знайдено уламки кістяного гребеня з подовженими увігнутими плічками. Можливо, що спинка його мала трапецієподібну форму. Форма спинки та великі розміри (довжина 12 см) свідчать про ранній час його існування²⁰. Звернімо увагу на те, що до складу інвентаря поховання 21-1961 в Косаново входили скляний кубок та гребінь, схожі на бугаївські знахідки²¹. Поховання в Косанові найімовірніше датується в межах перш. пол. IV ст.²².

Тип Еггерс / 228-229. Представлений п'ятьма фрагментами з непрозорого скла темно-вишневого кольору. Товщина стінок становить близько 1 см. Усі вони знайдені в культовому шарі могильника. На уламках збереглися великі, близько розташовані прошліфовані овали (рис. 1, 9). Скляний посуд з вишневого або рубінового скла на пам'ятниках черняхівської культури є досить рідкісним. Поодинокі знахідки відомі в Комарові²³, Привольному²⁴, Спанцові²⁵, Малаєштах²⁶ та ін. Однак у переважній більшості кубки належать до тонкостінних посудин. Фрагменти ж з Бугаївки, безперечно, належали невисоким товстостінним чашам, що були прикрашені двома рядами прошліфованих овалів та кіл великого розміру (рис. 1, 6—8). За формою та характером орнаментации найбільш близькою є чаша з могильника в Оселівці, однак там вона виготовлена зі скла оливкового, а не вишневого кольору²⁷.

Як найближчі аналогії для фрагментів з Бугаївки можна розглядати чаші з рубінового скла, знайдені у Варпелеві / п. А, Сакрау II²⁸, Цезарень / п. 36²⁹. Дата цих комплексів досить проблематична, і діапазон їх датування коливається широко — від C/2 до D/1³⁰. Враховуючи зональне розташування фрагментів на могильнику в Бугаївці, ми схилиємось до більш ранньої дати цієї посудини.

Тип Еггерс / 230. Найчисленніша група фрагментів, які походять із культового шару могильника, — 17 зразків (рис. 2, 4—12). З ознак, характерних для цього типу посудин та зафіксованих на цих уламках, можна назвати такі: нерівна, нечітка прошліфована лінія під вінцями, горизонтальні ряди овалів, що не збігаються між собою, які, у свою чергу, відділені один від одного. Кольорова гама скла посуду цього типу відносно широка — від прозорого безбарвного до інтенсивного оливкового. Серед усієї маси фрагментів можна виділити дві групи, що походять від різних келихів. Перша з них представлена шістьма тонкостінними фрагментами з прозорого скла бежевого відтінку, овали прошліфовані неглибоко. До другої групи віднесено два фрагменти, які мають інтенсивне оливкове забарвлення. Товщина стінки — 0,35 см. Зауважимо, що матеріали з Бугаївки дозволяють припустити існування двох окремих груп кубків, які різняться між собою товщиною стінки та глибиною нанесення орнаменту, — тонкостінні (Валльстенаарум) і товстостінні (Вітково, Форештад Моссе)³¹ (рис. 2, 1—3).

Час існування келихів цього типу досить тривалий, хоча вони найбільш характерні для фази C/3³².

Тип Штрауме / ІВ — Рау / Тургшор-179. Нижня частина товстостінного келиха з поховання 91. Денце плоске, зашлифоване, вище нанесена глибока оперезуюча лінія, над якою збереглося два ряди глибоко прошліфованих овалів. Овали одного ряду накладаються один на одного, між рядами залишена первинна поверхня келиха. Колір скла прозорий, оливковий середньої інтенсивності (рис. 2, 18).

Прямої аналогії кубку з Бугаївки нам не відомо. За окремими елементами, а саме орнаментом та формою, келих з Подніпров'я близький до посудин з Хворнуму, Сьотведту³³, Бирладу-Валя Сяке / п. 506, Міхалашеню / п. 175³⁴, і типологічно його можна розглядати як перехідний між посудинами типу Штрауме / ІВ і Рау / Тургшор 179³⁵ (рис. 2, 13—15).

Тип Рау / Гаврилівка 5. Представлений двома фрагментами з культового шару, з орнаментом у вигляді прошліфованих шестикутників. Скло прозоре,

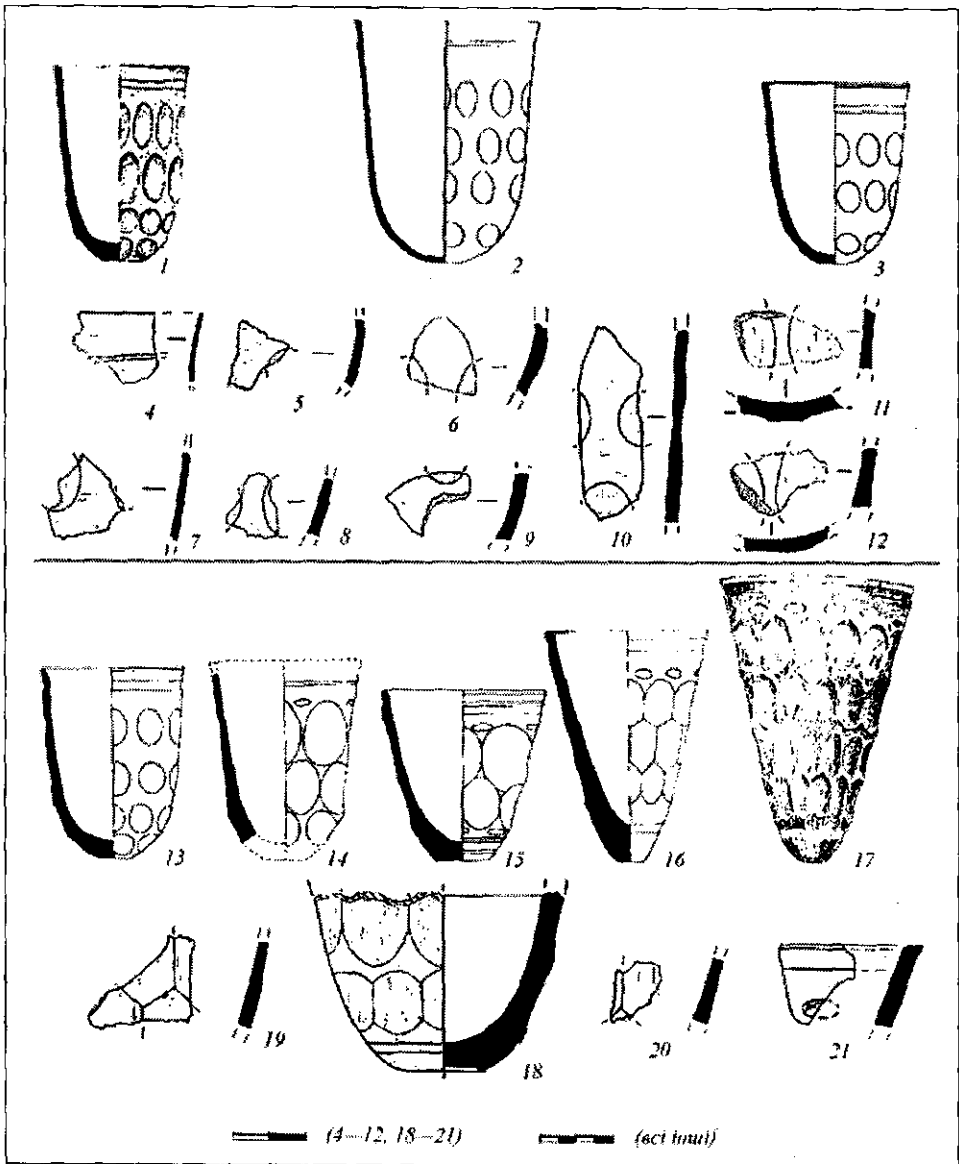

Рис. 2. Скляні посудини з пам'яток: 1 — Витково / п.; 2 — Вальштенарум / п.; 3 — Форештад Моссе; 4—12, 19—21 — Велика Бугаївка / культовий шар; 13 — Хворнум; 14 — Бірлад-Валя Сяке / п. 506; 15 — Сьотведт / п.; 16 — Міхалашень / п. 175; 17 — Горошевці / п. 4; 18 — Велика Бугаївка / п. 91

безбарвне. Також до цього типу належить товстостінний (до 0,6 см) прямий зрізаний вінчик з прошліфованою лінією та невеликим горизонтальним овалом, скло безбарвне прозоре (рис. 2, 19—21).

Найближчі аналогії цим келихам походять із могильників черняхівської культури Гаврилівка / пп. 5, 79³⁶; Горошевці / п. 4³⁷, Міхалашень / п. 175³⁸ та ін. (рис. 2, 16—17). Більшість дослідників датує подібні келихи другою пол. IV — перш. пол. V ст. н. е.³⁹

Tun Eggers / 238 (келих типу «Medallionbecher» із грецьким написом). Три фрагменти, що походять із культового шару. Два з них є частинами медальйона, третій — частиною стінки зі складною орнаментациєю. На ній збереглися: три глибокі врізи, розташовані несиметрично, які, ймовірно, є нижньою частиною грецького напису; нижче — два глибокі паралельні оперезуючі врізи; під ними — орнаментальна група у вигляді вертикальних прошліфованих овалів та

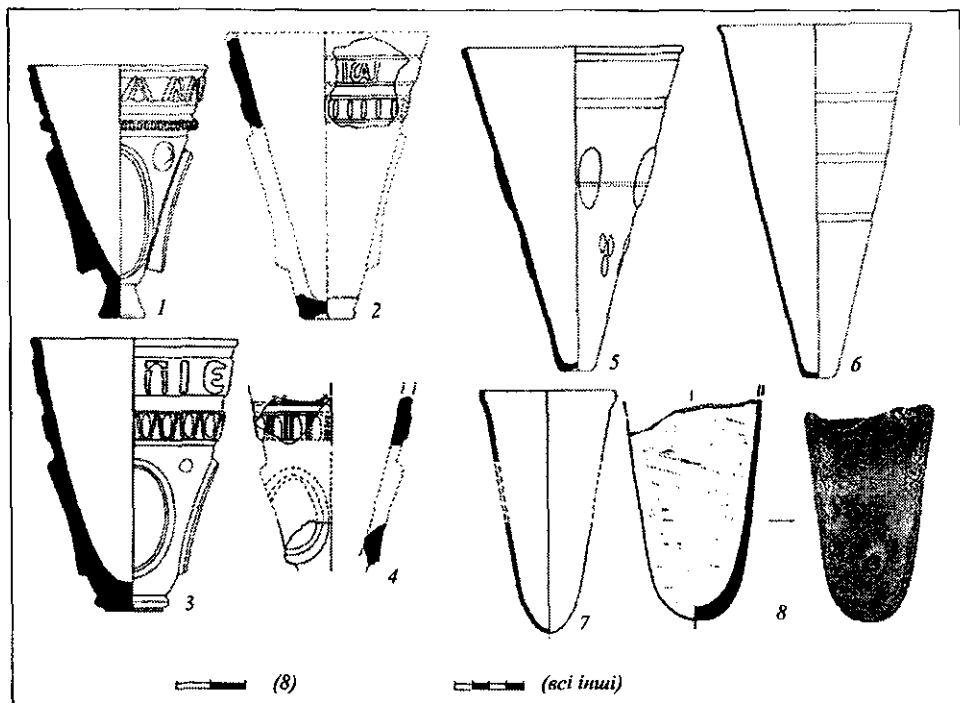

Рис. 3. Скляні посудини з пам'яток: 1 — Штилінг / п.; 2, 5 — Бирлад-Валя Сяке / пп. 47, 5; 3 — Барча / п. 123; 4 — Велика Бугаївка / культовий шар; 6 — Мартінешти / п. 5; 7 — Одая / п. 23; 8 — Велика Бугаївка / п. 93

подвійних врізів; нижче — заглиблена більш ніж на 0,2 см смуга, що відділяє верхню частину келиха від медальйонів. Товщина стінки — до 0,85 см, на медальйонах — до 1,2 см. Краї медальйона виділені двома уступами. Скло прозоре, зі слабким жовтуватим відтінком (рис. 3, 4).

Аналогії подібним формам відомі на могильниках черняхівської культури⁴⁰ та Північної Європи⁴¹ (рис. 3, 1—3). Найбільш близькою для келиха з Бугаївки, на нашу думку, є посудина з поховання 123 у Барчі⁴² (рис. 3, 3). Для скляних кубків з медальйонами знахідка в Бугаївці є найсхіднішою в черняхівській культурі.

Туп Рау / Гаврилівка-35. Нижня частина келиха гострої конічної форми, без орнаментації, із трохи сплосченим дном, походить із поховання 93. Товщина стінки коливається від 0,2 до 0,3 см. Скло прозоре, зі слабким зеленуватим відтінком. Заслугує на увагу те, що внутрішня частина посудини з Бугаївки вкрита нальотом білого кольору, а із зовнішнього боку — тонким шаром кіптяви коричнево-чорного кольору. Такий шар міг утворитися лише внаслідок горіння гнота, тобто дещо скляного кубку в похованні виконувало функцію світильника. Про це свідчить і спеціально надана форма краю посудини (рис. 3, 8).

Гостроконічні келихи широко розповсюджені на пам'ятниках черняхівської культури, особливо степової зони, та на території Румунії і Молдови: Одая / п. 23, Бирлад-Валя Сяке, Мартінешть / п. 5⁴³ та ін. (рис. 3, 3—7). Належність тонкостінних гостроконічних кубків до заключної фази черняхівської культури серед дослідників не викликає сумніву⁴⁴.

Туп Штрауме VIII-1. Чотири фрагменти товстостінного келиха, знайдені в шарі могильника. Основна стінка виготовлена з прозорого оливкового скла середньої інтенсивності, накладений шар — із синього глухого скла. На одному з фрагментів по накладеному шару нанесені прошліфовані вигнуті лінії. На іншому збереглася зона закінчення накладки із синього скла та невеликий горизонтальний овал. Межа спайки між основним та накладеним шаром зашліфована. Товщина основної стінки — 0,6—0,85 см, накладного шару — 0,1 см (рис. 4, 5, 5а, 6, 6а).

У черняхівській культурі знахідки посудин, які виконані в подібній техніці, до теперішнього часу не відомі. Товстостінні келихи, виготовлені з двох шарів

го скла, відомі в Європі — Печ, Журань, Отгарсхьоген ⁴⁵. Посудини цього типу одиничні, деякі з них сильно фрагментовані, тому коло аналогій для знахідок із Бугаївки обмежене. Найближчим за технологією виготовлення, кольором скла та особливостями нанесення орнаментатції є келих із західно-норвезького могильника Евебю ⁴⁶ (рис. 4, 4). Цей комплекс дослідники відносять до фаз D/1, D/2 на підставі знахідки соліда Феодосія II (408—450 рр.) ⁴⁷.

Тип Сорокіна / III. Два фрагменти стінки з безбарвного прозорого скла, походять із культового шару. На одному з фрагментів напаяні чотири невеликі краплі із синього скла, розташовані трикутником. На іншому — три краплі синього скла вздовж однієї лінії. Враховуючи однакову товщину стінки (0,25—0,3 см), колір основного скла та накладок, а також планіграфічну близькість знахідок, можна припустити, що вони є різними частинами одного келиха. Імовірно, що він був прикрашений орнаментальними групами синіх крапель, розташованих трикутником, які чергувалися з напайками, розташованими в одну лінію ⁴⁸ (рис. 4, 2, 2а, 3, 3а).

На території черняхівської культури України посудини, орнаментовані невеликими краплями синього скла, відомі на двох пам'ятниках — Журавка / п. 14 та Соснова ⁴⁹. Келихи з подібною орнаментатцією представлені на пам'ятниках пізньоримського часу та епохи великого переселення народів з території Криму та пам'ятках Цебельди ⁵⁰.

У черняхівській культурі скляні посудини, орнаментовані краплями синього скла, є індикаторами заключної фази розвитку культури, тобто D/1 ⁵¹.

Тип Харакс. Фрагмент стінки з прозорого скла з бірюзовим відтінком, походить із культового шару. Стінку прикрашено овалами, які утворились внаслідок видування в орнаментовану форму та наступної гарячої обробки. На фрагменті збереглися три овали, товщина стінки до 0,5 см (рис. 4, 7). Аналогії посудинам,

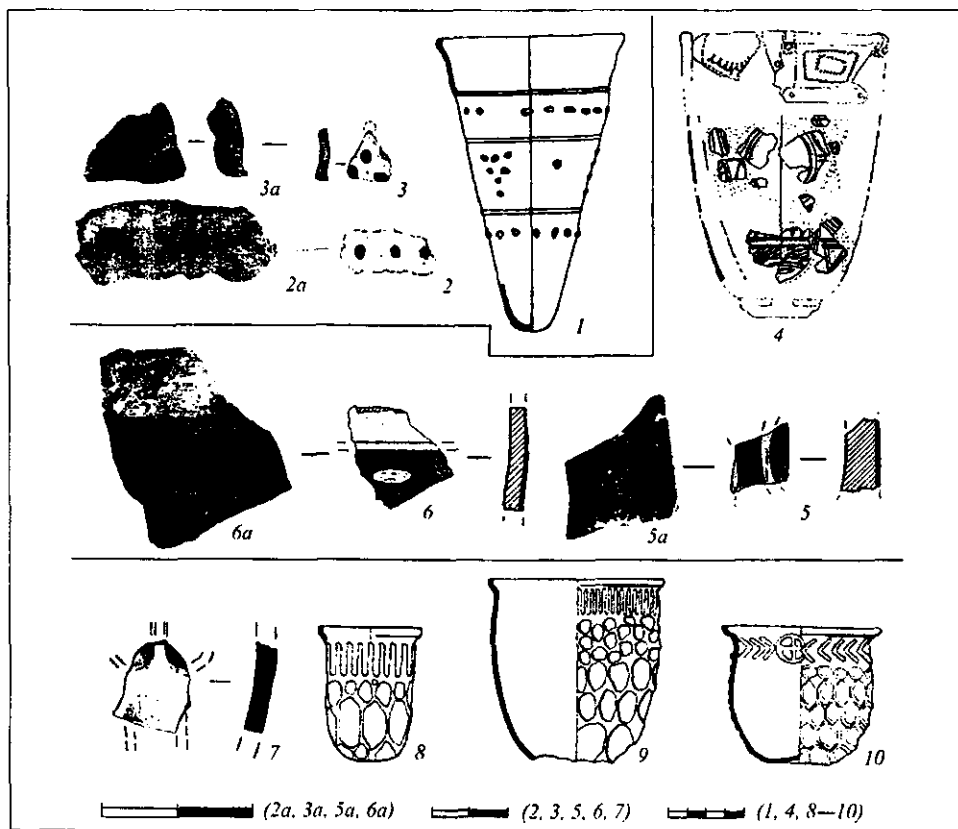

Рис. 4. Скляні посудини з пам'яток: 1 — келих типу Сорокіна / III; 2, 2а, 3, 3а, 5, 5а, 6, 6а, 7 — Велика Бугаївка / культовий шар; 4 — Евебю / п.; 8 — Харакс / м. 29; 9 — Совхоз 10 / м. 254; 10 — Цебельда / м. 13

виготовленим у подібній техніці, походять із Північного Причорномор'я, чорноморського узбережжя Кавказу та Західної Європи ⁵².

Інформативне скло. Ця група представлена 19 фрагментами, що походять з культового шару могильника, та одним екземпляром із трупоспалення 5. Нижче наводяться їх опис.

1. Два фрагменти придонної частини та денця скляної посудини. Денце сплюснене, у придонній частині проходить низка вузьких коротких прошліфованих овалів, розташованих горизонтально. Товщина 0,3 см, колір скла жовтий, слабкої інтенсивності.

2. Один фрагмент придонної частини, прикрашеної низкою дрібних шліфів округлої форми. Колір жовтий, інтенсивний, товщина 0,35—0,4 см.

3. Чотири фрагменти вінчика келиха (один із поховання 5). Вінчик прямиий, з подвійною прошліфованою оперезуючою лінією. Нижче розташована прошліфована поверхня, форму якої (а відтак і тип) у зв'язку із сильною деформацією визначити неможливо. Скло прозоре, безбарвне, товщина 0,3 см.

4. Два фрагменти вінчика келиха, діаметр близько 8 см. Вінчик загострений, відігнутий назовні, прикрашений двома глибоко врізаними оперезуючими лініями. Товщина 0,4 см, скло прозоре, безбарвне.

5. Три фрагменти вінчика скляної посудини, підкраплеподібної форми; широка прошліфована лінія. Товщина 0,5 см, скло безбарвне, прозоре.

6. Фрагмент вінчика, прямиий, із вузькою глибоко прошліфованою лінією. Колір скла оливковий, слабкий, товщина 0,3 см.

7. Вінчик скляної посудини, прямиий зрізаний, прикрашений широкою оперезуючою лінією. Скло прозоре, безбарвне, товщина 0,3 см.

8. Два фрагменти вінчика скляного келиха. Вінчик прямиий, з оперезуючою лінією. На одному з фрагментів під лінією розташований невеликий горизонтальний прошліфований овал. Скло прозоре, безбарвне, товщина 0,25 см.

9. Фрагмент вінчика, прямиий, зрізаний, прикрашений подвійною оперезуючою лінією. Скло слабкого оливкового кольору, непрозоре, товщина 0,25 см.

10. Денце скляного келиха, із прошліфованою фасеткою діаметром 1,4 см. Скло слабкого оливкового кольору, товщина 1,1 см.

11. Уламок стінки з прозорого безбарвного скла з напаяним тонким шаром бірюзового скла. Товщина стінки 0,3 см.

12. Фрагмент стінки з вузькою прошліфованою лінією, товщина 0,2 см.

Малоінформативне скло. Найчисленніша група, яка складається з 90 фрагментів культового шару пам'ятника та двох екземплярів з кремацій №№ 24 та 111 ⁵³.

1. Прозоре, безбарвне скло: 52 фрагменти (56 % малоінформативного скла).

2. Скло бірюзового кольору: 13 фрагментів (один з поховання № 111) — 14 %.

3. Скло оливкового кольору: 15 фрагментів (16 %).

4. Скло інтенсивного жовтого кольору. Шість екземплярів (один з поховання 24) — 6,5 %.

5. Скло жовтого кольору, слабкої інтенсивності: чотири уламки (4,5 %).

6. Скло зеленого кольору: два фрагменти (3 %).

Аналіз фрагментів скляних посудин з могильника черняхівської культури біля Великої Бугаївки дозволяє зробити певні висновки щодо хронології могильника та соціально-економічного розвитку населення, яке його залишило.

Колекція уламків скла з Бугаївки надає більш реального уявлення про кількість форм, що знаходилися в обігу стародавньої общини. За нашими підрахунками, знайдені тут фрагменти могли належати, як мінімум, 20 посудинам: сім з яких походять з поховань і, щонайменше, 13 — з культового шару. Географія аналогій для типів скляних посудин, які виділені у Великій Бугаївці, охоплює як саму територію черняхівської культури, так і Західну та Південну Європу. Можливо, слід зауважити, що знайдені тут уламки від посудин, декорованих краплями синього скла та виготовлених у техніці видування у форму, вказують на переважання південного напрямку у торгівельних відносинах (Передкавказзя, Крим), які склалися на заключному етапі існування середньодніпровських черняхівських пам'яток.

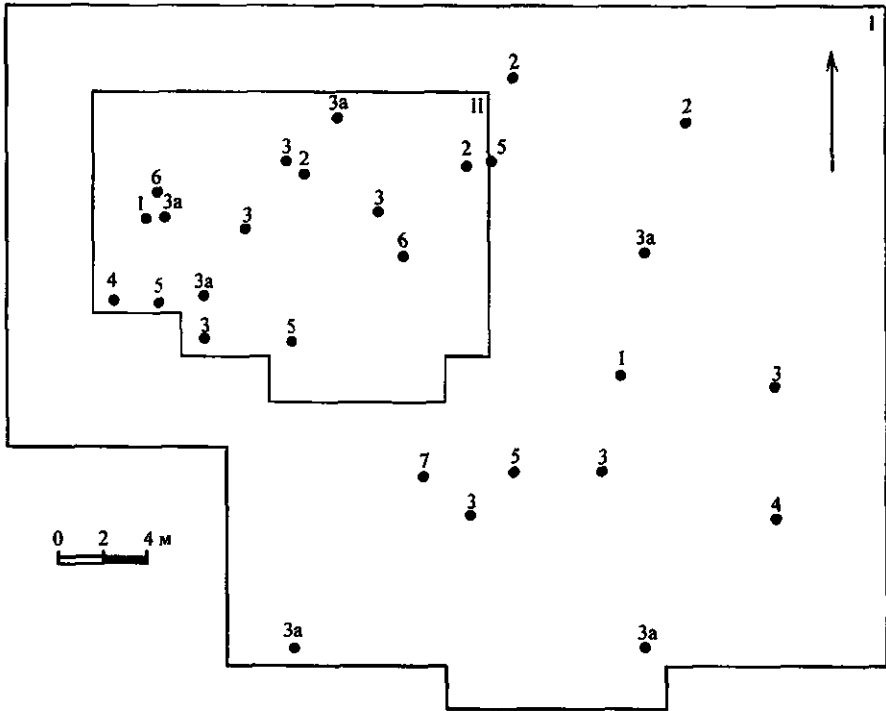

Рис. 5. Типологічно визначене скло: 1 — тип Еггерс / 211-213; 2 — тип Еггерс / 228-229; 3 — тип Еггерс / 230; 3a — тип Еггерс / 230 — частини однієї посудини; 4 — тип Рау / Гаврилівка 5; 5 — тип Штрауме / VIII-1; 6 — тип Сорокіна / III; 7 — тип Харакс

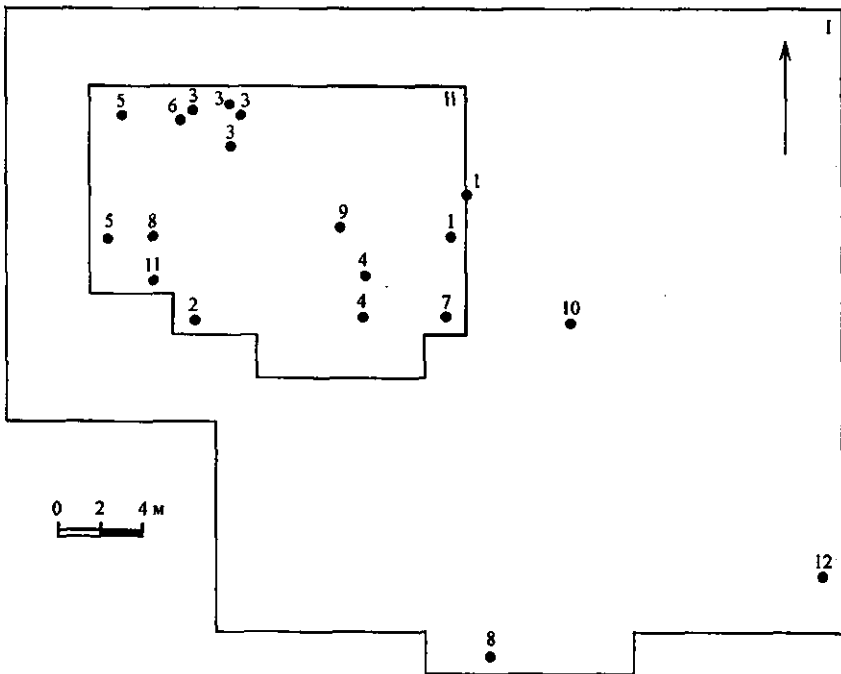

Рис. 6. Розміщення уламків з групи «Інформативне скло». Номери на плані відповідні до тексту

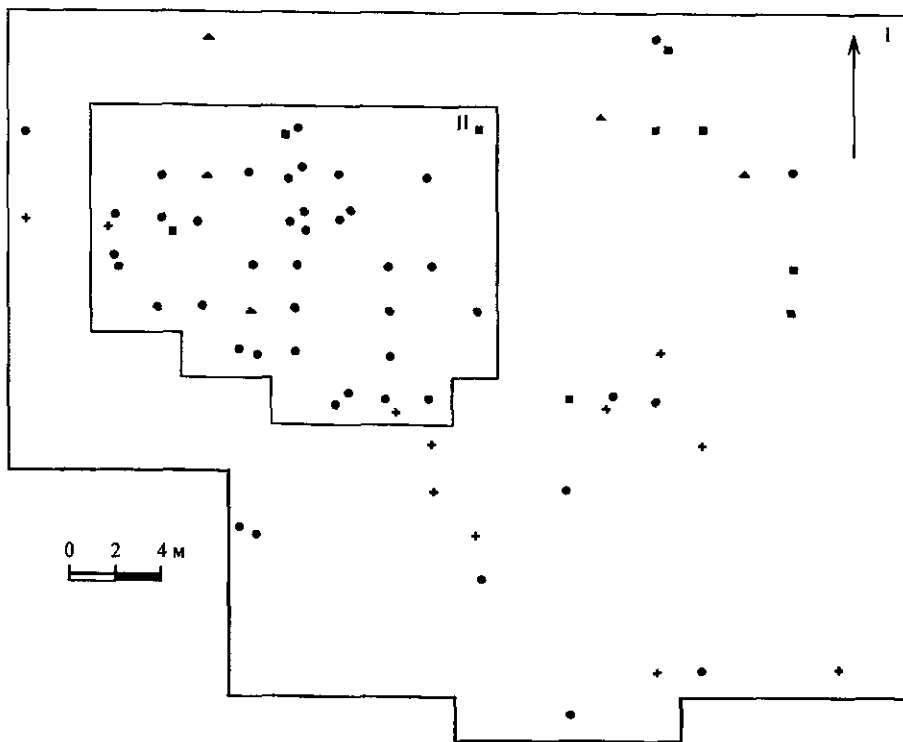

Рис. 7. Розміщення уламків з групи «Малоінформативне скло»: ● — прозоре безбарвне скло; + — скло оливкового кольору; ■ — бірюзове скло; ▲ — скло інтенсивного жовтого забарвлення

Що ж до планіграфічного розміщення решток скляного посуду, відзначимо, що більшість фрагментів сконцентрована в зоні трупоспалень. У зоні трупопокладень знахідки скла поодинокі. Спостереження за розміщенням виділених типів на території могильника вказує на те, що в зоні трупопокладень простежується чіткіше зональне розташування різнотипних уламків. У тій частині могильника, де сконцентровані трупоспалення, фрагменти різнотипних та хронологічно відмінних посудин сконцентровані переважно в одному місці, на площі близько 1100 кв. м. У межах цієї ділянки зосереджується 77 % усіх знахідок скла з культового шару пам'ятника, у т. ч. 81 % малоінформативного (рис. 7), 95 % інформативного (рис. 6) і 61 % типологічно визначеного (рис. 5). Середня щільність знахідок на цій ділянці — один уламок на 9,5 кв. м. (у цілому на пам'ятнику — 1 на 22 кв. м.). У середині цієї зони можна локалізувати місце найбільшого скупчення — 220 кв. м, де зосереджено 47 % усіх уламків скла, у т. ч. 45 % малоінформативного (рис. 7, II), 79 % інформативного (рис. 6, II), 36 % типологічно визначеного (рис. 5, II). Середня щільність знахідок тут становить один фрагмент на 3 кв. м. Подібну ситуацію можна пояснити тим, що протягом тривалого часу на цій ділянці відбувався саме процес кремації та, можливо, здійснювалися певні ритуальні дії. Таке припущення добре узгоджується з природою походження культового шару на черняхівських могильниках⁵⁴.

Типологічне розмаїття посудин з могильника Бугаївка досить широке — від чаш типу Еггерс / 211-213 до келихів типу Еггерс / 238. Особливо слід виділити три унікальні для черняхівської культури України форми: чаша типу Сакрау II з мутного скла вишневого кольору; келих зі стільниковим орнаментом, утвореним унаслідок декорування вгярячу; товстостінна посудина із суцільним накладеним шаром із синього скла та шліфованим по ньому орнаментом.

У цілому, форми скляних посудин з могильника черняхівської культури у Великій Бугаївці представлені у фазах С/2 (кінець), С/3, D/1, тобто в абсолютних датах це приблизно від рубежу III—IV ст. до перших десятиліть V ст. н. е.⁵⁵

- ¹ *Петраускас О.В., Шишкін Р.Г., Бабенко Р.В.* Археологічні дослідження біля с. Велика Бугайка на Київщині у 2000 р. // Археологічні відкриття в Україні в 1999—2000 рр. — К., 2001. — С. 187—189.
- ² *Eggers H.J.* Der roemische Import in freien Germanien. — Hamburg, 1951; *Сорокина Н.П.* О стеклянных сосудах с каплями синего стекла из Причерноморья // СА. — 1971. — № 4. — С. 85—101; *Rau G.* Koerpergraeber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum // Acta praehistorica et arhaeologica. — 1972. — № 3. — S. 109—214; *Straume E.* Glaeser mit Facettenschliff aus skandinavischen Graeben des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. — Oslo, 1987.
- ³ *Petrauskas O.V.* Die Graeberfelder der Cernjachov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka — eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten — in Druck.
- ⁴ *Кухаренко Ю.В.* Могильник Брест-Тришин. — М., 1980. — С. 83—86. — Рис. 32, 6.
- ⁵ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 5, 11, 54.
- ⁶ *Schulz W.* Das Fuerstengrab von Hassleben. Roemisch. — Germanisch Forschungen (7). — Berlin-Leipzig, 1933. — Taf. 20, 2.
- ⁷ *Бабенчиков В.П.* Чорноріченський могильник // АП УРСР. — 1963. — Т. XIII. — С. 97—100. — Рис. 4, 9.
- ⁸ *Лобода И.И.* Раскопки могильника Озерное III в 1963—1965 гг. // СА. — 1977. — № 4. — Рис. 5, 1.
- ⁹ *Айбабин А.И.* Проблемы хронологии могильников Крыма позднеримского периода // СА. — 1984. — № 1. — С. 113. — Рис. 1.
- ¹⁰ *Barkoczi L.* Pannonische Glasfunde in Ungarn. — Budapest, 1989. — S. 70. — Taf. VI, 60.
- ¹¹ *Lund-Hansen U.* Origin of glass during the Late Roman Period // International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1—5 centuries A.D. — Aszod-Nyiregyhaza, 2001. — P. 331. — Fig. 8.
- ¹² *Кравченко Н.М.* Косановский могильник (по материалам раскопок В.П. Петрова и Н.М. Кравченко в 1961—1964 гг.) // МИА. — 1967. — № 139. — Табл. XVII, 3.
- ¹³ *Сымонович Э.А.* Раскопки могильника у Овчарни совхоза «Приднепровского» на Нижнем Днепре // МИА. — 1960. — № 82. — С. 218. — Табл. IX, 12.
- ¹⁴ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — S. 164.
- ¹⁵ *Jonita I.* Eine Glasschale mit eingeritztem Wabenmuster und Facettenschliff von Iacobeni (Kr. Jasi) // Dacia, Bucarest, 1994—1995. — XXXVIII—XXXIX. — S. 162.
- ¹⁶ *Pollak M.* Spaelantike Grabfunde aus Favianis / Mautern. — Wien, 1993. — S. 183. — Taf. 17.
- ¹⁷ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 20.
- ¹⁸ *Straume E.* Glaeser mit... — Taf. 101, 1—2; 102, 11.
- ¹⁹ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — S. 129. — Fig. 52.
- ²⁰ *Шишкін Р.Г.* Хронологические признаки трехслойных гребней черняховской культуры // Сучасні проблеми археології. — К., 2002. — С. 244.
- ²¹ *Кравченко Н.М.* Косановский... — Табл. XI, 2; XVII, 3.
- ²² *Шаров О.В.* Хронология могильников Ружичанка, Косаново, Данчены // ПАБ. — 1992. — С. 175; *Петраускас О.В.* Могильники черняховской культуры Косаново и Гавриловка. Сравнительная характеристика, хронология, погребальный обряд, этнокультурные особенности // Сто років вивчення культур полів поховань на Україні. — К., 1999. — С. 28.
- ²³ *Щапова Ю.Л.* Очерки истории древнего стеклоделия. — М., 1983. — С. 149—150.
- ²⁴ *Кропоткин В.В.* Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. — V в. н. э.). — М., 1970. — С. 104; Келих з поховання 10 у Привольному зберігається в НМІУ (м. Київ), і колір скла його темно-вишневий, а не синій, як це вказано у праці В.В. Кропоткіна.
- ²⁵ *Vicur M., Preda C.* Necropole din secolul al IV lea E.N. in Muntenia. — Bucuresti, 1966. — S. 22.
- ²⁶ *Федоров Г.Б.* Малаештский могильник // МИА. — 1960. — № 82. — С. 282.
- ²⁷ *Лухтер Ю.А.* Стекланные изделия из могильника Оселивка // МЧК. — М., 1988. — С. 109. — Рис. 2.
- ²⁸ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 15, 82.
- ²⁹ *Gomolka-Fuchs G.* Glaeser der Sintana de Mures — Cernjachov — Kultur // Die Sintana de Mures — Cernjachov — Kultur. — Bonn, 1999. — S. 138. — Abb. 6, 5.
- ³⁰ *Straume E.* Glaeser mit... — S. 42.
- ³¹ *Straume E.* Glaeser mit... — S. 28.
- ³² *Eggers H.-J.* Zur absoluten Chronologie der roemischen Kaiserzeit im Freien Germanien // Jahrbuch des roemisch-germanischen Zentralmuseums Mainz. — Mainz, 1955 (2. Jahrgang). — S. 228—230. — Abb. 11; *Lund-Hansen U.* Roemischer Import im Norden. — Koebenhavn, 1987; *Straume E.* Glaeser mit... — Abb. 5; *Шукин М.Б., Щербакова Т.А.* К хронологии могильника Данчены // Рафалович И.А. Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н. э. — Кишинев, 1986. — С. 193.

- ³³ *Straume E.* Glaeser mit... — Taf. 3, 81; 8, 42.
- ³⁴ *Gomolka-Fuchs G.* Glaeser... — Abb. 6, 6, 9.
- ³⁵ *Straume E.* Glaeser mit... — S. 29; *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 52.
- ³⁶ *Сымонович Э.А.* Памятники черняховской культуры Степного Поднепровья // СА. — 1955. — № 24. — Рис. 11, 5; *Сымонович Э.А.* Раскопки могильника... — С. 214.
- ³⁷ *Нукитина Г.Ф.* Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. — М., 1996. — С. 56—57. — Рис. 4.
- ³⁸ *Gomolka-Fuchs G.* Glaeser... — Abb. 6, 9.
- ³⁹ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 52; *Straume E.* Glaeser mit... — S. 37; *Гавриутых И.О.* Хронологические индикаторы финала черняховской культуры // Сто лет черняховской культуры. — К., 1999. — Рис. 19.
- ⁴⁰ *Наприклад, Бирлад-Валя Сяке / п. 47.* Див.: *Gomolka-Fuchs G.* Glaeser... — Abb. 7, 4.
- ⁴¹ *Straume E.* Glaeser mit... — Taf. 9, 91.
- ⁴² *Gomolka-Fuchs G.* Glaeser... — Abb. 7, 5.
- ⁴³ *Нукитина Г.Ф.* Могильники... — С. 16—17. — Рис. 6; *Gomolka-Fuchs G.* Glaeser... — Abb. 5, 4—5.
- ⁴⁴ *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 52; *Гороховский Е.Л.* Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины // Труды V Междунар. конгресса археологов-славистов. — К., 1988. — Т. 4. — С. 45—46; *Kasanski M., Legoux R.* Contribution a l'etude des tomoignages archeologiques des Goths en Europe orientale a l'epoque des Grandes Migrations: la chronologie de la culture de Cernjachow recente // Archeologie Medievale. — 1988. — Т. XVIII. — Pl. IV, 56.
- ⁴⁵ *Straume E.* Glaeser mit... — S. 39—40. — Taf. 10, 72.
- ⁴⁶ *Там само.* — Taf. 9, 8; 86, 1, 2, 4.
- ⁴⁷ *Там само.* — S. 80.
- ⁴⁸ *Сорокина Н.П.* О стеклянных сосудах... — С. 90—92. — Рис. 1, 9.
- ⁴⁹ *Сымонович Э.А.* Стеклянные кубки из Журавки // КСИА. — 1964. — Вып. 102. — С. 9; *Махно Е.В., Сикорский М.И.* Могильник черняховской культуры у с. Сосновы на левобережье Днепра // Kultura Wielbarska, Tom 2. — Lublin, 1989. — С. 257. — Табл. 7, 2.
- ⁵⁰ *Сорокина Н.П.* Стеклянные сосуды IV—V вв. и хронология Цебельдинских могильников // КСИА. — 1979. — Вып. 158. — С. 58—59. — Рис. 1.
- ⁵¹ *Гороховский Е.Л.* Хронология... — С. 45—46; *Tejral J.* Neue Aspekte der fruehvoelkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum // Neue Beitrage zur Erforschung der Spaetantike im mittleren Donauraum (Hrsg. J. Tejral, H. Friesinger, M. Kazanski). — Brno, 1997. — S. 331.
- ⁵² *Fremersdorf F.* Die Denkmaeler des roemischen Koln. — Koeln, 1967. — Bd. 8. — S. 31. — Taf. 180—204; *Сорокина Н.П.* Стеклянные сосуды... — С. 58—59. — Рис. 1.
- ⁵³ *Про належність уламків скла з цих поховань до скляних посудин свідчать їх великі розміри та однаковий колір скла.*
- ⁵⁴ *Петраускас О.В.* Про культовий шар та поховання з трупоспаленням на могильниках черняхівської культури // Археологія. — 1993. — Вип. 2. — С. 36—51; *Petrauskas O.V.* Zur Rekonstruktion von Brandbestatungen nach den Befunden in den Graeberfeldern der Cernjachow-Kultur // Die Sintana de Mures — Cernjachov — Kultur. — Bonn. — S. 1—10.
- ⁵⁵ *Eggers H.-J.* Zur absoluten Chronologie... — Abb. 4, 6; *Rau G.* Koerpergraeber mit... — Fig. 52; *Straume E.* Glaeser mit... — Abb. 5; *Tejral J.* Neue Aspekte... — Abb. 10—14.

Одержано 16.05.2002

О.В. Петраускас, В.В. Пастернак

СТЕКЛЯННЫЕ СОСУДЫ МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ ВЕЛИКАЯ БУГАЙВКА В СРЕДНЕМ ПОДНЕПРОВЬЕ

В статье анализируются находки стеклянной посуды из могильника черняховской культуры в с. Великая Бугайвка. Из раскопанной части могильника извлечено 156 фрагментов и 4 стеклянных сосуда различной степени сохранности. По степени информативности образцы разделены на три группы. В группе «типологически определимые» выделено 12 типов сосудов. Большинство из них имели широкое распространение в черняховской культуре. Тем не менее, некоторые обломки принадлежали сосудам, которые являются редкими для этой культуры (тип Сорокина / III) или же до сих пор были неизвестны (тип Штрауне / VIII-1 и тип Харакс). Согласно существующим хронологическим схемам, типологически определимые фрагменты стеклянных сосудов из Бугайвки могли принадлежать сосудам, которые существовали в фазах C/2 (конец), C/3 и D/1, т. е. от рубежа III—IV в. до нач. V в.

GLASS VESSELS FROM THE BURIAL GROUND
OF VELYKA BUGAIVKA OF CHERNIAKHIVS'KA
CULTURE ON THE MIDDLE DNIEPER

The article deals with analysis of finds of glass pottery from the burial ground of Cherniakhivs'ka culture near the village of Velyka Bugaivka. The excavated part of the burial ground gave 156 fragments and four glass vessels in different condition. Articles have parted three groups by the degree of carrying information. The group of typologically definable artifacts have parted 12 types of vessels. The mane part of them was well-spread in Cherniakhivs'ka culture. Nevertheless some debris is for vessels which are rare in this culture (the type of Sorokina/III) or were unknown till now (the type of Shtraune/VIII — 1 and the type of Kharaks). According to the present chronological scheme the fragments of glass pottery from Bugaivka which are definable typologically could be for vessels which were in existence in the phases of C/2 (at the end), C/3 and D/1, that is from the turn of the 3rd to the beginning of the 5th century.

В.І. Полтавець

**АРХЕОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ
ПЕРЕДСКІФСЬКОГО ТА СКІФСЬКОГО ЧАСІВ
У ФОНДАХ ЗАПОВІДНИКА «ЧИГИРИН»**

У публікації охарактеризовано колекцію передскіфського і скіфського часів у фондах НІКЗ «Чигирин», створеного у 1989 році: історія і джерела формування колекції, її склад, деякі знахідки зі старих і нових надходжень, що не були опубліковані.

Чигиринський історико-культурний заповідник заснований у 1989 році, з 1995 року він має статус національного. Наукові фонди заповідника налічують понад 20 тисяч одиниць зберігання, у тому числі археологічні фонди — близько 5 тисяч одиниць. Останні сформувалися на основі колекції Чигиринського краєзнавчого музею, а також значною мірою з колекцій, переданих експедиціями ІА АН УРСР (зараз — ІА НАНУ), що проводили розкопки на Чигиринщині. Найбільші колекції: матеріали епохи неоліту-енеоліту з пункту Молюхів Бугор (розкопки Т.М. Нераденко), знахідки XVII—XVIII століть, коли Чигирин був центром козацької держави (розкопки П.А. Горішнього та інших), а також матеріали передскіфського часу із Суботівського городища і скіфського часу — з Мотронинського городища. Постійно поповнюються фонди також за рахунок матеріалів розвідок і розкопок, що проводять співробітники заповідника, а також експонатів, які передають місцеві жителі. Археологічні експозиції облаштовані у декількох філіалах заповідника: у краєзнавчому музеї в с. Медведівка, етнографічному — у с. Стецівка, а також музеях Б. Хмельницького й археологічному у м. Чигирин.

Таким чином, колекція знахідок передскіфського і скіфського часів у наукових фондах ЧНІКЗ є однією з найбільших, і вона поповнюватиметься внаслідок робіт Українсько-Польської експедиції на Мотронинському городищі і курганному могильнику, що почалися з 2001 року і розраховані ще на декілька років.

У передскіфський період — у кінці II — на початку I тис. до н. е. — Чигиринщина була однією з найрозвиненіших територій Дніпровського Лісостепового Правобережжя. Тут, у пониззі Тясмина і в околицях м. Чигирин, зосереджені більшість (8 з 15) городищ чорноліської культури, які утворюють ланцюжок від Чорного Лісу на Кіровоградщині до району Сміли¹. Пізніше тут існували най-